

MSZE, NIESZPORY i NABOŻEŃSTWA W POLSKICH WARMIŃSKICH ŚPIEWNIKACH DRUKOWANYCH W LATACH 1858–1924

Treść: Wstęp. — I. Msze. — II. Pieśni przed i po kazaniu — III. Nieszpory. — IV. Godzinki. — V. Koronki. — VI. Litanie. Zakończenie. — Zusammenfassung.

WSTĘP

W II. połowie XIX i na początku XX w. na Warmii funkcjonowało wiele mszy, nieszporów i nabożeństw. Stanowiły one zróżnicowane bogactwo kultury muzycznej ludności warmińskiej. W śpiewnikach drukowano te śpiewy w różniących się wersjach, co świadczy o żywiołowości zjawiska. Cały repertuar wymaga systematycznego uporządkowania.

I. MSZE

W omawianych przez nas drukowanych śpiewnikach dla diecezji warmińskiej było 16 pieśni mszalnych w języku polskim. Jedną z najpopularniejszych była pieśń *Kyrie, Ojczy laskawy*. Powstała w końcu XVII w., znana w całej Polsce, w 2. połowie XIX w. była śpiewana również na Warmii¹. Tekst tej pieśni mszalnej zawierały wszystkie śpiewniki kościelne Z. II, s. 27, Z. III, s. 299, Z. IV, s. 248, Z. V, s. 160, Z. VI, s. 160, MJK, s. 80 i KKB, s. 6. Były dwie różne wersje tej pieśni. Starą wersję zawierał Z. II². Nazywana też była mszą adwentową i na *Introit* śpiewane było *Rorate coeli*. Drugą nowszą wersję ze śpiewnika ks. Mazurowskiego przedrukowano do Z. III i ten tekst wyparł starą wersję. Następne wydania warmińskich śpiewników do 1924 r. włącznie, poza drobnymi zmianami zawierały wersję pełplińską. Wszelkie różnice, jakie zachodziły w poszczególnych zbiorach ilustruje tabela³.

¹ B. Bielańska, Polska pieśń mszalna do 1914 roku, w: Studia z dziejów liturgii w Polsce, T. III, pr. zb. pod red. W. Schenka, Lublin 1980, s. 152–153.

² Do Z. II pieśń mszalna *Kyrie, Ojczy laskawy* mogła być przedrukowana zarówno ze Zbioru pieśni nabożnych. Sztum 1856, jak i ze Zbioru pieśni nabożnych podczas Mszy św., Morąg – Lidzbark (1853). Por. J. Obłąk, Stosunek niemieckich władz kościelnych do ludności polskiej w diecezji warmińskiej w latach 1800–1870, *ZN KUL* 1960, s. 131; B. Bielańska, jw., s. 152.

³ Msza *Kyrie, Ojczy laskawy* zawarta w Z. II została bardzo dokładnie omówiona przez B. Bielańską, jw., s. 140–146.

Msza I. <i>Kyrie Ojciec łaskawy</i>	Z. II 1866	Z. III 1885	Z. IV 1900	Z. V 1914 Z. VI 1922	MJK 1924	KKB 1898
<i>Rorate Coeli desuper</i>	+	+	-	-	-	-
Na <i>Kyrie eleison</i> :						
<i>Kyrie! Ojciec łaskawy</i>	4	4	4	4	+	4
Na <i>Gloria</i> :						
<i>Chwała Bogu w wysokości</i>	+	-	-	-	-	-
<i>Chwała Bogu na niebiosach</i>	-	4	4	4	+	4
Na <i>Gradual</i> przed kazaniem:						
Przybądź ku nam Panie	-	1	-	-	-	1
Na <i>Credo</i> :						
<i>Wierzę w jedynego Boga</i>	7	-	-	-	-	-
<i>Wierzę mocno w jedynego Boga</i>	-	6	6	6	+	6
Na <i>Offertorium</i> :						
<i>Matko niebieskiego Pana</i>	4	-	-	-	-	-
<i>Przyjmij od nas, Boże tę świętą Ofiarę</i>	-	3	3	3	+	3
Na <i>Sanctus</i> :						
<i>Święty, Święty, Święty! Niewymownie Święty</i>	+	+	-	-	-	-
<i>Święty! Święty! Pan Bóg Zastępów</i>	-	1	1	1	+	1
Po Podniesieniu i podczas Komunii św.:						
<i>Sędzio, Boże wszystkich ludzi</i>	9	-	-	-	-	-
Na <i>Agnus</i> :						
<i>Baranku Boży! co winy ludzkie znosisz</i>	-	3	3	3	+	3

Na uwagę zasługuje fakt, że ilość zwrotek poszczególnych części mszy nie ulegała zmianie. Zrezygnowano natomiast z *Rorate coeli* w Z. IV–VI, MJK i KKB. Gradual miały tylko Z. III i KKB. MJK po Podniesieniu i podczas Komunii nie miał osobnego śpiewu. Natomiast w notce, Klatt proponował w tym czasie śpiewać: *Przepuść Panie, przepuść ludowi Twemu, Jezu, zmiłuj się, Jezu zmiłuj się* lub inne pieśni (zob. MJK s. 81).

Przy omawianiu pieśni *Kyrie, Ojcie łaskawy* należy wspomnieć, że do jej poszczególnych części odwoływano się przy późniejszych mszach okresowych: *W czasie smutnym adwentowym, Wśród nocnej ciszy, Już się zaczyna ofiara, Wśród radości i wesela i Pamiątkę dnia świątecznego*⁴. Wszystkie te pieśni przejęte ze śpiewnika ks. Mazurowskiego zamieszczono w Z. V, Z. VI⁵ oraz melodie w MJK. Aby zapoznać się szczegółowo, z jakich części korzystano omówimy kolejno te pieśni. Msza na Adwent miała 4-zwrotkowy *Introit, W czasie smutnym adwentowym*. Na tę samą melodię wykonywano wszystkie części wzięte ze mszy *Kyrie, Ojcie łaskawy*, a więc na *Gloria, Credo* i *Agnus*. Na *Offertorium* proponowano śpiewać dowolną pieśń adwentową. Następne części mszy miały już swój tekst: Na *Sanctus, Aniołowie święci w niebie* (2 zw.) i po Podniesieniu *Bądź, o Jezu! pochwalony* (2 zw.).

Msza w czasie Wielkiego Postu również była pewną składanką. Na *Introit* śpiewano na oryginalną melodię *Już się zaczyna ofiara* (6 zw.). Na *Credo* proponowano *Wierzę mocno w jednego Boga* ze mszy *Kyrie Ojcie łaskawy*, lecz na melodię pieśni *Ojcie Boże wszechmogący*. Na *Offertorium* można było wykonać dowolną pieśń o męce Pańskiej. Na *Sanctus* i po Podniesieniu należało śpiewać odpowiednie części z wyżej omówionej mszy adwentowej *W czasie smutnym adwentowym*, lecz obowiązywała melodia wielkopostna z *Introitu*. Na *Sanctus* można było też wziąć tekst *Święty! Święty! Pan Bóg Zastępów* ze mszy *Ojcie Kyrie łaskawy*. Również z tej mszy śpiewano na *Agnus, Baranku Boży! co winy ludzkie znosisz*, lecz na melodię pieśni o Męce Pańskiej *O duszo wszelka nabożna*.

Msza w czasie Wielkanocnym miała tylko odrębny *Introit, Wśród radości i wesela* (6 zw.). Na tę melodię śpiewano pozostałe części zapożyczone z innych mszy. Na *Gloria, Credo* i *Agnus* tekst brano ze mszy *Kyrie Ojcie łaskawy*. Na *Offertorium* była dowolna pieśń wielkanocna. Na *Sanctus* i po Podniesieniu śpiewano tekst ze mszy adwentowej *W czasie smutnym adwentowym*.

Podobną budowę miała msza na Zielone Świątki. Na melodię *Introitu, Pamiątkę dnia świątecznego* (6 zw.) wykonywano śpiewy ze mszy *Kyrie Ojcie łaskawy* na *Gloria, Credo* i *Agnus*. Na *Offertorium* była dowolna pieśń do Ducha Świętego, a na *Sanctus* i po Podniesieniu śpiewano części z mszy adwentowej *W czasie smutnym adwentowym*.

Nieco inaczej wyglądała msza na Boże Narodzenie *Wśród nocnej ciszy*. Wszystkie jej części miały oryginalny tekst, który również śpiewano na melodię *Introitu*. Podobnie, jak w pozostałych mszach okresowych wyjątek stanowił śpiew na *Offertorium*, gdzie proponowano *Pieśni Godowe*⁶. Budowa mszy na Boże Narodzenie wyglądała następująco: na *Introit, Wśród nocnej ciszy głos się rozchodzi* (4 zw.), na *Gloria, Picinia Aniołów brzmia pod niebiosy* (1), na *Credo, Wierzę w jednego Boga na niebie* (2 zw.), na *Offertorium* dowolna kolęda, na *Sanctus, Śpiewajcie wspólnie głosami swymi* (2 zw.), po Podniesieniu *Zawitaj, Jezu dziś narodzony* (2 zw.), na *Agnus, Baranku Boży! co ludzkie winy* (3 zw.).

⁴ Tamże, s. 153.

⁵ Msze te są w dodatku w obu wydaniach na s. 255–260.

⁶ Terminu tego użyto w śpiewnikach Z. V, s. 257 i Z. VI, s. 257.

	Z. II 1866	Z. III 1885	Z. IV 1900	Z. V 1914 Z. VI 1922	MJK 1924	KKB 1898
Msza II. <i>Z pokorą upadamy</i>						
Na <i>Introit</i> :						
<i>Z pokorą upadamy przed Tobą, o Boże</i>	–	4	4	4	+	1
<i>Tu przed Tobą czyni Panie</i>	3	2	2	–	–	–
Na <i>Gloria</i> :						
<i>Chwała Bogu, cześć, dzięki</i>	1	2	2	2	+	1
Przed Ewangelią:						
<i>Ewangelia cała z ust Bożych pochodzi</i>	–	2	2	–	–	1
Po Ewangelii przed kazaniem:						
<i>Bogu Ojcu i Synowi</i>	2	–	–	–	–	–
Na <i>Credo</i> :						
<i>Wierzę w Boga jedyneho, Stwórcę nieba ziemi</i>	4	4	4	4	+	1
Na <i>Offertorium</i> :						
<i>Przyjmij Panie łaskawy Ofiary złożone</i>	3	3	3	3	+	1
Na <i>Sanctus</i> :						
<i>Do Boga nasze głosy</i>	2	2	2	2	+	1
Podczas Podniesienia:						
<i>Chwalmy ten nieskończony Sakrament</i>	6	–	–	–	–	–
Po Podniesieniu:						
<i>Dajemy w tym momencie Bogu prawdziwemu</i>	–	3	3	3	+	1
Na <i>Agnus</i> :						
<i>Cud się wielki przed nami chrześcijanie staje</i>	5	5	5	5	+	1
Na <i>Przeżegnanie</i> :						
<i>Gdyśmy już wysłuchali Mszy świętej o Boże</i>	–	2	2	2	+	1

Drugą, starą XVIII-wieczną pieśnią mszalną była *Z pokorą upadamy przed Tobą o Boże*⁷. Również i tę drukowano we wszystkich omawianych przez nas śpiewnikach kościelnych. W swoim repertuarze miały ją Z. II, s. 19, Z. III, s. 302, Z. IV, s. 250, Z. V, s. 162, Z. VI, s. 162, MJK, s. 81 i KKB, s. 10.

Pokrewną w stosunku do mszy *Z pokorą upadamy przed Tobą o Boże* była msza *Tu przed Tobą czyny, Panie*. W wielu śpiewnikach polskich łączono *Introit, Tu przed Tobą czyny, Panie* ze mszą *Z pokorą upadamy przed Tobą*⁸. Miało to miejsce również w śpiewnikach warmińskich Z. II, Z. III i Z. IV.

W różnych wydaniach zmianom ulegały poszczególne części pieśni mszalnej. Hość zwrotek ukazuje tabela na str. 180.

Jako śpiew charakterystyczny tylko dla Z. II należy uznać dwie zwrotki pieśni po Ewangelii przed kazaniem *Bogu Ojcu i Synowi*. Inny śpiew uwielbiający Najświętszy Sakrament podczas Podniesienia *Chwalmy ten nieskończony Sakrament wystawiony*, został wydany tylko w Z. II, natomiast w dalszych wydaniach warmińskich został opuszczony.

Ks. Barezewski w Kancjonale ograniczył poszczególne części pieśni mszalnej do pierwszych zwrotek.

Powszechnie znaną na Warmii była msza III *Do Ciebie, odwieczny Panie, pokornie wołamy*⁹. Tekst przetłumaczono z niemieckiej mszy M. Hadyna: *Hier liegt von deiner Majestät*¹⁰. W polskich śpiewnikach warmińskich funkcjonowały dwie wersje tej mszy. Starsze tłumaczenie miał Z. II, s. 14, natomiast w Z. III, s. 309 umieszczono tekst ze śpiewnika ks. Mazurowskiego i ten na stałe utrwalił się w następnych drukach: Z. IV, s. 258, Z. V, s. 164, Z. VI, s. 164, MJK, s. 86, KKB, s. 12. Różnice w poszczególnych częściach mszy i ilość zwrotek najlepiej zobrazuje tabela na str. 182–183.

W Z. III na *Introit* proponowano dwie melodie ze śpiewnika ks. Mazurowskiego (msza IV, s. 10–11). J. Klatt także uwzględnił dwie wersje: *niemiecką i rozpowszecznioną po innych diecezjach*¹¹.

Stara pieśń mszalna z I. połowy XVIII w. znana w Kancjonale pszczyńskim była również drukowana w śpiewnikach warmińskich Z. III i Z. IV¹². Budowa mszy w obu wydaniach Zbioru pieśni nabożnych była taka sama. Na *Introit, Boże Stwórczo, nasz Panie* (4 zw.), na *Gloria, Chwała na wysokości Bogu wszechmocnemu* (2 zw.), przed Ewangelią, *Ewangelia święta jest fundamentem wiary* (2 zw.), na *Credo, W trzech osobach jednego Boga wyznawamy* (4 zw.), na *Offertorium, Przyjmuj, Panie, ofiarę świętą Twego Syna* (3 zw.), na *Sanctus, Z Aniołami śpiewajmy: Święty* (2 zw.), po Podniesieniu *Przed Tobą w tej świętości skryty Boże* (3 zw.), na *Agnus, Wesel się, duszo wierna* (3 zw.), na *Przeżegnanie, Kończąc ofiarę świętą prosimy Cię Panie* (2 zw.).

⁷ Treść tej pieśni mszalnej omówiła B. Bielawska. Zasadniczo wersja w śpiewnikach warmińskich zgadza się z ogólnopolską. Por. B. Bielawska, jw., s. 156–157.

⁸ Tamże, s. 158.

⁹ W. Barezewski, Kiermasy na Warmii, Olsztyn 1823, s. 32–33.

¹⁰ B. Bielawska, jw., s. 158.

¹¹ MJK, s. 86.

¹² B. Bielawska, jw., s. 153; K. Mrowiec, Polska pieśń kościelna w opracowaniu kompozytorów XIX wieku, Lublin 1964, s. 25.

Msza III. <i>Do Ciebie, odwieczny Panie</i>	Z. II 1866	Z. III 1885	Z. IV 1900	Z. V 1914 Z. VI 1922	MJK 1924	KKB 1898
Na <i>Introit</i> :						
<i>Do Ciebie, odwieczny Panie</i>	3	3	3	3	+	I
<i>Z pokorą upadamy przed Tobą</i>	3	–	–	–	–	–
<i>Z odgłosem wdzięcznym pieni</i>	3	–	–	–	–	–
Na <i>Gloria</i> :						
<i>Wieczna w niebiosach chwala</i>	3	3	3	3	+	I
Przed Ewangelią:						
<i>Najwyższego Majestatu Panie</i>	–	I	I	–	–	–
Na <i>Credo</i> :						
<i>Wierzymy w Boga, wszechmo- cnego</i>	3	3	3	3	+	I
<i>Wierzymy w Jednego na wieki co karze</i>	3	–	–	–	–	–
Przed kazaniem:						
<i>Jezus! Żaden nauczyciel nie równy Ci</i>	3	–	–	–	–	–
Na <i>Offertorium</i> :						
<i>Spojrzyj łaskawy Panie z wysokiego nieba</i>	2	2	2	2	+	I
Na <i>Sanctus</i> :						
<i>Święty, Święty, Święty! Niewy- mownie</i>	3	–	–	–	–	–
<i>Tys Święty, Święty, Święty w Twoim</i>	–	2	2	2	+	I
Na <i>Benedictus</i> albo Podniesie- nie:						
<i>Racz przyjąć, o Boże litości</i>	2	2	2	2	+	I
Na <i>Agnus</i> :						
<i>Oto Baranek Boży dla nas unęczony</i>	2	2	2	2	+	I
Na Komunię:						
<i>Nie jestem godzien Panie</i>	–	2	2	2	+	I

Msza III. <i>Do Ciebie, odwieczny Panie</i>	Z. II 1866	Z. III 1885	Z. IV 1900	Z. V 1914 Z. VI 1922	MJK 1924	KKB 1898
Na Przeżegnanie:						
<i>Gdyśmy już wysłuchali Mszy świętej</i>	2	–	–	2	+	–
<i>Tobie upokorzeni, Boże dziękujemy</i>	–	2	2	–	–	1

W kancjonale pszczyńskim cała pieśń liczyła 27 zwrotek, natomiast Z. III i Z. IV podawały tylko 25. Różnica dotyczy ostatnich 4 zwrotek zaczynających się od słów *Ktożby otwey (!) Miłości, Panie powiątpiewał*, których warmińskie śpiewniki nie zawierały¹³. W to miejsce Z. III i Z. IV podały 2 zwrotki na Przeżegnanie *Kończąc ofiarę świętą prosimy Cię Panie*. Do repertuaru warmińskich zbiorów msza *Boże Stwórcu, nasz Panie* dostała się podobnie, jak większość pieśni mszalnych z pelplińskiego śpiewnika¹⁴. Na Warmii jednak ta pieśń nie przyjęła się, na co wskazuje jej brak w KKB i w późniejszych drukach warmińskich.

Msza A. Felińskiego *Na stopniach Twego upadamy tronu* śpiewana w Warszawie w I. połowie XIX w. była znana również w śpiewnikach warmińskich II. połowy XIX w. i I. ćwierćwiecza XX w.¹⁵ Podawały ją wszystkie wydania Zbioru pieśni nabożnych od II do VI, KKB oraz MJK. Budowa pieśni w drukach warmińskich ulegała drobnym zmianom. W Z. II, s. 19 miała następujące części: na *Introit, Na stopniach Twego upadamy tronu* (4 zw.), na *Gloria, Tobie cześć, Tobie wieczna chwala* (2 zw.), przed Ewangelią, *Powstańcie ludy na głos niebios Pana* (2 zw.), na *Credo, Wierzę w Boga jedynego, Twórcę* (5 zw.), na *Offertorium, U nóg świętych ołtarzów twych* (2 zw.), na *Sanctus, Święty, Święty, Święty! Władca Zastępów* (1 zw.), po Podniesieniu *Panie, Tyś tu nam przytomny* (1 zw.), na *Agnus, Padajcie ludy, a niżcie się trony* (2 zw.), na Przeżegnanie, *Błogosław Boże Twojemu ludowi* (2 zw.). W Z. III, s. 313 zmniejszono ilość zwrotek w *Introit* do 2 i w *Credo* do 4. W Z. V i Z. VI, s. 166–167 oprócz tego opuszczono śpiew przed Ewangelią, a na Przeżegnanie podano tylko jedną zwrotkę. Największym skrótom została poddana msza w KKB, s. 14, gdzie ks. Barczewski w każdej części ograniczył śpiew tylko do jednej zwrotki.

Pieśń mszalna *Już Kościół Boży nas wzywa* po raz pierwszy ukazała się drukiem w Gnieźnie 1863 r.¹⁶ Już w trzy lata później znalazła się w repertuarze Z. II, a następnie w dalszych warmińskich wydaniach Z. III–VI i MJK. W poszczególnych śpiewnikach msza miała kilka wariantów, które najlepiej zobrazuje tabela na str. 184.

¹³ B. Bielewska, jw., s. 192–193.

¹⁴ Melodye do Zbioru pieśni nabożnych katolickich dla użytku kościelnego. Ułożone do grania na organach i śpiewania na cztery głosy przez Józefa Mazurowskiego. Lipsk 1871, s. 9 (Msza III).

¹⁵ B. Bielewska, jw., s. 162; K. Mrowiec, jw., s. 26.

¹⁶ Był to katolicki zbiór pieśni pod tytułem: Śpiewnik dla użytku wszystkich chrześcijan katolików zawierający 440 pieśni. Gniezno 1863 w druk. J.B. Langeo; B. Bielewska, jw., s. 168.

	Z. II 1866	Z. III 1885	Z. IV 1900	Z. V 1914 Z.VI 1922	MJK 1924
Msza VI. <i>Już Kościół Boży nas wzywa</i>					
Na <i>Introitu</i> :					
<i>Już Kościół Boży nas wzywa</i>	3	3	3	3	+
<i>Boże, oto przybyliśmy dzieci</i>	2	–	–	–	–
Na <i>Gloria</i> :					
<i>Chwała Bogu niech będzie</i>	+	+	+	+	+
<i>Chwała Bogu niech będzie, Panu</i>	–	3	3	–	–
Przed Ewangelią:					
<i>Głos Ewangelii jest głos Twój</i>	–	1	1	–	–
Na <i>Credo</i> :					
<i>Wierzę, że jest Bóg sprawiedliwy</i>	3	3	3	3	+
Na <i>Offertorium</i> :					
<i>Przyjmij, Boże, te dary</i>	2	2	2	2	+
Na <i>Sanctus</i> :					
<i>Śpiewajmy z Aniołami: Święty Boże</i>	2	2	2	2	+
<i>Śpiewajmy z Aniołami: Święty, Święty</i>	–	2	2	–	–
Po Podniesieniu:					
<i>Boże, któryś nam ten czcigodny</i>	+	+	+	–	–
<i>Boże, któryś nam w tym czcigodnym</i>	–	+	+	+	+
Na <i>Agnus</i> :					
<i>Baranku, któryś umarł</i>	2	2	2	2	2

Z. II, s. 21 podał dwie wersje *Introitu*, a Z. III, s. 316 i Z. IV, s. 265 proponowały po dwa do wyboru śpiewy na *Gloria*, na *Sanctus* oraz po Podniesieniu. Klatt w MJK, s. 95 opracowując je melodycznie ograniczył się tylko do wersji podanej w Z. VI, s. 168.

W 1871 r. w zbiorze ks. Mazurowskiego po raz pierwszy ukazała się drukiem pieśń *Przy świętych tajemnic straszliwej ofierze*¹⁷. Tę mszę dopiero w 1924 r. zamieścił Klatt w swoim opracowaniu. MJK, s. 135–138 zawierał: na *Introitu*: *Przy świętych tajemnic straszliwej Ofierze* (2 zw.), na *Gloria*: *Chwała Panu na Syjonie* (1 zw.), na *Credo*: *Wierzymy w Boga, co świąty tworzy* (1 zw.), na *Offertorium*: *Niech z ręki twojej, kapłanie* (2 zw.), na *Sanctus*: *Święty, Święty, Święty Boże! Któż*

¹⁷ Tamże jw., s. 170.

podola Cię zmierzyć (1 zw.), po Podniesieniu: *Hosanna, Hosanna! w potęgę ogromie* (2 zw.), na *Agnus: Niech się nie trwoży* (2 zw.), na Przeżegnanie: *Powstańmy wszyscy gromadnie* (1 zw.). Klatt w MJK zachował melodię ze śpiewnika pelplińskiego przekształcając ją jednak tonalnie, rytmicznie i harmonicznie według zasad, o których była mowa w opublikowanym wcześniej artykule¹⁸.

W śpiewnikach była też powszechnie zamieszczana msza maryjna *Miejmy mocne zaufanie do Maryi*¹⁹. Zawierały ją Z. II, s. 24, Z. III, s. 319, Z. IV, s. 269, Z. V, s. 170, Z. VI, s. 170, KKB, s. 17 i MJK, s. 99. Cała msza składała się z następujących części: na *Introit: Miejmy mocne zaufanie do Maryi* (2 zw.), na *Gloria: Hymnem zanućmy wesółym* (2 zw.), na *Credo: Panie, my to wiemy* (2 zw.), na *Offertorium: Ty coś chwałą ozdobiona* (3 zw.), na *Sanctus: Śpiewajcie wspólnie z głosami* (2 zw.), po Podniesieniu: *Tu prawdziwie Jezus jest przytomny* (2 zw.), na *Agnus: Z pełnych piersi niechże mnożę* (5 zw.). W Z. II podane były też jeszcze 3 różne wersje na *Introit: Nieogarniony całym światem Boże* (2 zw.), *Na Twe słowo się zbliżamy do ołtarza oraz Boże, Stwórczo nasz, Panie* (4 zw.). W tymże Z. II na *Sanctus* i *Benedictus* był tylko jeden śpiew *Tu prawdziwie Jezus jest przytomny* (3 zw.).

W KKB ks. Barczewski zamieścił tylko po jednej zwrotce tekstu na każdą część. Wyjątek stanowił śpiew na *Offertorium*, gdzie były podane dwie zwrotki.

Lacińska msza za zmarłych *Missa Requiem* znana była w śpiewnikach we wszystkich wydaniach Zbioru, a więc Z. II, s. 34, Z. III, s. 323, Z. IV, s. 272, Z. V, s. 172, Z. VI, s. 172 oraz MJK, s. 102. Przedrukowano ją bez żadnych zmian: *Introit: Requiem aeternam, Kyrie eleison, Graduale, Dies irae, dies illa, Offertorium, Domine Jezu Chryste, Sanctus, Agnus Dei, Communio: Lux aeterna luceat eis*. Na zakończenie był proponowany trzykrotny śpiew *Pie Jezu, Domine, dona eis(ei) requiem*.

Oprócz tej były znane jeszcze cztery msze pogrzebowe w języku polskim. Jedną z nich *Wieczny odpoczynek* w przeważającej części była tłumaczeniem lacińskiego *Missa Requiem*²⁰. Tekst polski zawierały Z. III, s. 324, Z. IV, s. 274, Z. V, s. 172, Z. VI, s. 172. MJK podał opracowanie muzyczne tylko lacińskiego tekstu. Budowa mszy w tych śpiewnikach była taka sama: *Introit: Wieczny odpoczynek*, na *Kyrie: Kyrie eleison*, przed Ewangelią i na *Offertorium: Dzień on dzień gniewu Pańskiego*, na *Sanctus: Święty, Święty, Święty Pan Bóg zastępów*, na *Agnus: Baranku Boży, który gładzisz grzechy świata*, na Komunię: *Światłość wieczna niechaj im świeci*. Z. III, s. 325 dodawał jeszcze po Podniesieniu: *Z głębokości wołałem ku Tobie*.

Drugą mszą żalobną znaną na Warmii była *Boże Sędzio sprawiedliwy*. Zawierały ją Z. II, s. 31, Z. III, s. 326, Z. IV, s. 275, Z. V, s. 174, Z. VI, s. 174, KKB, s. 168 oraz MJK, s. 107. Drukowana była bez zmian: na *Introit: Boże Sędzio sprawiedliwy, usłysz nasze wołanie*, przed Ewangelią: *Wszyscy, którzy spoczywają*²¹, na *Offertorium: Święta jest myśl i zbawienna*, na *Sanctus: Święty, Święty nad Świętymi, prosby naszej miłości*. Po Podniesieniu: *Spojrzyj na Syna Twojego*, na *Agnus: O Baranku, któryś zgładził grzechy świata całego*, po *Requiescant: Zmiluj*

¹⁸ S. Ropiak, *Katolickie śpiewniki polskie drukowane dla diecezji warmińskiej w latach 1856–1924*, SW 29:1992, s. 183–188.

¹⁹ B. Bielańska, jw., s. 168–169.

²⁰ Tamże, s. 158.

²¹ Z. II, s. 31 w tym miejscu podaje: na *Graduale Wszyscy, którzy są w grobie*.

Tytuły pieśni mszalnych	Z. II 1866	Z. III 1885	Z. IV 1900	Z. V 1914	Z. VI 1922	MJK 1924	KKB 1898
<i>Boże i Ojczy laskawy</i>	+	+	+	+	+	+	–
<i>Boże Sędzio sprawiedliwy</i>	+	+	+	+	+	+	+
<i>Boże Stwórco, nasz Panie</i>	–	+	+	–	–	–	–
<i>Do Ciebie, odwieczny Panie</i>	+	+	+	+	+	+	+
<i>Już Kościół Boży nas wzywa</i>	+	+	+	+	+	+	–
<i>Kyrie Ojczy laskawy</i>	+	+	+	+	+	+	+
<i>Miejmy mocne zaufanie</i>	+	+	+	+	+	+	+
<i>Na stopniach Twego upadamy</i>	–	–	–	–	–	–	+
<i>O Boże przedwieczny</i>	–	–	–	–	–	–	+
<i>Pamiętkę dnia świątecznego</i>	–	–	–	+	+	+	–
<i>Przy świętych tajemnic</i>	–	–	–	–	–	+	–
<i>Requiem aeternam</i>	+	+	+	+	+	+	–
<i>W czasie smutnym adwentowym</i>	–	–	–	+	+	+	–
<i>Wieczny odpoczynek</i>	–	+	+	+	+	–	–
<i>Wśród nocnej ciszy</i>	–	–	–	+	+	+	–
<i>Wśród radości i wesela</i>	–	–	–	+	+	+	–
<i>Z pokorą upadamy</i>	+	+	+	+	+	+	+

się nad nimi Panie albo *Dobry Jezu a nasz Panie*. Do tej mszy Z. III proponuje melodie ze mszy VIII w śpiewniku ks. Mazurowskiego²². J. Klatt w swoim zbiorze melodie tę zmienił rytmicznie, dał o tercję małą niżej w tonie II oraz opracował harmonizację. Na koniec należy dodać, że wszystkie części mszy były śpiewane na jedną melodie z *Introit*²³.

Trzecią mszę żalobną *Boże i Ojczy laskawy* zawierały Z. II, s. 30, Z. III, s. 328, Z. IV, s. 277, Z. V i Z. VI, s. 176 oraz MJK, s. 108. Na tę mszę składały się następujące części na *Introit*: *Boże i Ojczy laskawy* lub *Wieczny odpoczynek racz im dać Panie*²⁴, przed Ewangelią: *Dzień ów gdy wypadnie sądu*, na *Offertorium*: *Przyjmij tę ofiarę świętą*, na *Sanctus*: *Święty, Święty Pan Święty! Tak wybrani chwałę*, na *Benedictus*: *Ojczy nasz Ci śpiewamy*, na *Agnus*: *O Baranku dobrotliwy*, po *Requiescat*: *Jezus żyje, a ja w Nim*. Melodie do mszy Z. III proponował ze śpiewnika ks. Mazurowskiego²⁵. MJK ma inne opracowanie rytmiczne, tonalne i harmoniczne²⁶.

²² Melodye, jw., s. 51.

²³ MJK, s. 107.

²⁴ Drugą możliwość podaje tylko Z. II, s. 30.

²⁵ Melodye, s. 52 (Msza XI).

²⁶ MJK, s. 108–109.

Czwartą mszę za zmarłych zawierał tylko KKB, s. 171–174. Prawdopodobnie też pochodziła ze zbioru ks. Mazurowskiego²⁷. Budowa tej mszy była następująca: na *Introit: O Boże przedwieczny! Odpoczynek wieczny* (3 zw.), na Ewangelię: *Twoje słowo święte, z ust Twoich przejęte* (4 zw.), na *Offertorium: Przyjmij tę ofiarę, na Twoją cześć* (4 zw.), na *Sanctus: Święty, Święty, Święty, Boże niepojęty* (2 zw.), po Podniesieniu *Przed Tobą padamy, Tobie się kłaniamy* (3 zw.), na *Agnus: O Boży Baranku! Najmilszy kochanku* (4 zw.), po *Requiescat: Najlaskawszy Panie! Niech się tak stanie* (2 zw.).

Występowanie pieśni mszalnych w śpiewnikach warmińskich zobrazuje nam tabela zawierająca ich zestawienie (str. 186).

II. PIEŚNI ZWIĄZANE Z KAZANIEM I NA POKROPIENIE

Już w XIV wieku znane są polskie pieśni kazaniowe śpiewane przed, w czasie lub po kazaniu, często razem z kaznodzieją²⁸. Ta praktyka utrzymała się na Warmii w omawianym przez nas okresie. W śpiewnikach z tamtego czasu wyróżniano trzy grupy śpiewów: przed Ewangelią, po Ewangelię i po kazaniu.

Przed Ewangelią śpiewano pieśń *Wierzymy wszyscy w Boga Jedyne* (3 zw.). Podawały ją Z. II, s. 5 i Z. III, s. 293. Oprócz tego w śpiewnikach Z. III, s. 293 i Z. IV, s. 242 były odsyłacze, w których proponowano śpiewać następujące pieśni na Adwent w Z. III *Archanioł Boży Gabriel*, Z. IV *Zdrowaś bądź Marya, niebieska lilia*; na Boże Narodzenie w Z. III i Z. IV *Anioł pasterzom mówił*; na Nowy Rok w Z. III *Nowy rok bieży*; na Trzech Króli w Z. III *Kiedy Król Herod królował*. Po Najśw. Maryi Pannie Gromnicznej aż do postu w Z. III i Z. IV *Jezusa słodkie pamiętanie* albo (w Z. III) *Boże kocham Cię całym sercem*; w czasie Postu w Z. III *Człowiek drogę cnót porzucił* w Z. IV *Ach mój Jezu, jak Ty kłęczysz*; na Wielkanoc w Z. III i Z. IV *Wesoły nam dzień dziś nastał*; na Wniebowstąpienie Pańskie w Z. III i Z. IV *Wesołe dziś jest wspomnienie*; na Zielone Świątki w Z. III *Przybądź do nas Gościu wzięty*, w Z. IV *Przybądź Duchu Stworzycielu*. Na pozostałe uroczystości kościelne autorzy śpiewników Z. III i Z. IV dawali użytkownikom większą swobodę wyboru pieśni udzielając ogólnej wskazówki: *Na inne uroczystości poszukaj na swoim miejscu pieśni stosowne*.

Po Ewangelię przed kazaniem najczęściej śpiewano pieśni *O Jezu słowa Twego słuchać serdecznie pragniemy* (3 zw.). W swym repertuarze miały ją Z. III, s. 294, Z. IV, s. 243, Z. V, s. 156, Z. VI, s. 156 oraz MJK, s. 74. Oprócz tej pieśni w Z. III, s. 294 była do wyboru *Przyjdź, Duchu prawdy, światłości* (3 zw.), a w Z. II, s. 6 po Ewangelię była proponowana pieśń *Ojciec wieczny z siebie pochodzący* (3 zw.) oraz na s. 7, *Prośmyż dzisiaj świętego Ducha*.

W Z. III, s. 292–293 i Z. IV, s. 242–243 były podane wskazówki, jakie pieśni należy śpiewać w poszczególnych okresach roku liturgicznego. Ponieważ wszystkie pieśni po Ewangelię miały tylko 3 zwrotki, należy przypuszczać, że powszechna była praktyka śpiewania pierwszych 3 zwrotek również innych pieśni.

²⁷ Melodye, s. 55 (Msza XI.1).

²⁸ B. Bielawska, jw., s. 173.

W okresie Adwentu śpiewano po Ewangelii *Po upadku człowieka grzesznego*. Podawały ją Z. II–IV. Na okres od Bożego Narodzenia do Matki Boskiej Gromnicznej w Z. II, s. 7 była pieśń *Narodził się Syn Boży, nam wszystkim na radość*. Na Boże Narodzenie w Z. III i Z. IV *Dzieciątko się narodziło*, gdzie zamiast *Weselmy się* wtrącano trzy razy *Alleluja* albo *Wesoła nowina, powiła nam Syna Marya* oraz w Z. IV proponowano pieśń *Na Boże Narodzenie*. Na Nowy Rok według Z. III należało śpiewać *Dzieciątko się narodziło* w oryginalnym brzmieniu. Na Trzech Króli w Z. III jest wskazówka by po Ewangelii śpiewać *Dzieciątko się narodziło* począwszy od 3 zwrotki *Trzej Królowie*. Po święcie Matki Boskiej Gromnicznej aż do Postu można było śpiewać według Z. III jak po św. Trójcy, a więc *Wierzmy wszyscy w Boga Jedyneho*, natomiast według Z. IV *Mesjasz przyszedł na świat prawdziwy*. W czasie Postu śpiewniki Z. II–IV zgodnie podają trzykrotnie wykonywany śpiew *Któryś dla nas cierpiał rany*. W Wielki Piątek przed kazaniem w Z. III jest propozycja *Uważ pobożny człowiecze*. Na Wielkanoc w Z. III i Z. IV jest odsyłacz do 3 pierwszych zwrotek *Chrystus zmartwychwstan jest*. W Z. II, s. 7 jest pouczenie, że od Wielkanocy do Wniebowstąpienia należy śpiewać *Przez Twoje święte Zmartwychpowstanie*. Na Wniebowstąpienie Z. III i Z. IV miały wskazówkę, żeby wykonywać 3 pierwsze zwrotki *Pan Jezus w niebo wstępuje*. Na Zielone Świątki według Z. III i Z. IV śpiewano *Prośmy dziś Świętego Ducha*.

J. Klatt w MJK, s. 74 pod punktem pieśni do kazania podał propozycje śpiewów: na uroczystość Przenajświętszej Trójcy *Po całym świecie, niechaj chwala będzie*, na Boże Ciało *Sław języku chwalebneho* lub inną, na uroczystość Najświętszego Serca Pana Jezusa *Witaj krynico dobra wszelakiego*, na Niedzielę po św. Trójcy aż do Adwentu *Boże kocham Cię, Boże kocham Cię całym sercem*. Dopuszczał też dowolną pieśń z działu pieśni przygodnych albo Litanię Loretańską i *Pod Twoją obronę* podług zwyczaju parafialnego.

W Z. V i Z. VI, s. 156 były wymienione pieśni, które mogły być śpiewane przed kazaniem w okresie od niedzieli Trójcy Przenajświętszej aż do Adwentu: *Jezusa słodkie wspomnienie, O Przenajświętsza Najpobożniejsza Słodka Panno Marya, Kiedy ranne wstają zorze, Wszystkie nasze dzienne sprawy, Kto się w opiekę poda Panu swemu, Szczęśliwy, kogo Opatrzność Boska, Wszechmocna mego Opatrzności Boga i Będę Cię wielbił, mój Panie*.

Najpopularniejszą pieśnią po kazaniu była: *Boże Ojczy racz być z nami* (3 zw.). Znajdowała się w repertuarze Z. II, s. 8, Z. III, s. 295, Z. IV, s. 244, Z. V, s. 157, Z. VI, s. 157 oraz MJK, s. 74. Oprócz tej pieśni w Z. II, s. 8 była druga pieśń do wyboru *Panie ty rzekłeś, że błogosławiony*, a w Z. III, s. 295 i Z. IV, s. 244 *Ty Boże najlaskawszy, który na zbawienie* (3 zw.). Na dzień Najświętszej Maryi Panny lub jakiegoś Świętego w Z. II, s. 8, Z. III, s. 296, Z. IV, s. 244, Z. V, s. 157, Z. VI, s. 157 i MJK, s. 76 była pieśń *Maryo! Matko Boża proś Boga za nas* lub odpowiednio zmieniona *O chwalebny święty N. proś Boga za nas*.

Na poszczególne okresy roku liturgicznego w Z. III, s. 292–293 i Z. IV, s. 242–243 były podane odsyłacze do pieśni znajdujących się w innych działach. Na Adwent w Z. III i Z. IV proponowano kontynuować śpiew pieśni sprzed kazania *Po upadku człowieka grzesznego*. W Z. III proponowano jeszcze *Urząd zbawienia ludzkiego*. Na Boże Narodzenie po kazaniu w Z. III była pieśń *Już pochwalny króla*

tego, a w Z. IV *Gdy się Chrystus rodzi*. Na Nowy Rok według Z. III śpiewano *Nie tak bystro płynie rzeka, a na Trzech Króli Bóg się rodzi gwiazda wschodzi lub Mésziasz przyszedł na świat prawdziwy*. Po święcie Matki Boskiej Gromnicznej aż do Postu w Z. III kazano śpiewać *Przedwieczne Słowo wcielone*, a w Z. IV *Jezusa słodkie pamiątanie*. W czasie Wielkiego Postu według Z. III i Z. IV należało śpiewać *Zawitaj Ukrzyżowany Jezu Chryste* (wersję krótszą 5-zwrotkową). W Wielki Piątek po kazaniu w Z. III proponowano śpiew *Placzcie Anieli, placzcie duchy*. Na Wielkanoc w Z. III była pieśń *Wysławiajmy Chrysta Pana*, a w Z. IV *Oftarujmy chwałę w wierze*. Na Wniebowstąpienie po kazaniu śpiewano dalsze zwrotki *Pan Jezus w niebo wstępuje*. Uwaga o tym jest w Z. III i Z. IV. Podobnie na Zielone Świątki w Z. III i Z. IV jest ta sama pieśń po kazaniu *Pan Chrystus dnia świątecznego*.

Szczegółowe omówienie przez nas pieśni związanych z kazaniem pozwala nam zorientować się, jakie pieśni były preferowane przez autorów śpiewników. Jak było w praktyce trudno z całą pewnością stwierdzić. Na pewno była duża różnorodność w doborze pieśni, tym bardziej że w Z. V i Z. VI, s. 157 nie podawano szczegółowo, jakie mają być pieśni. Ograniczono się do uwagi *Albo inne stosowne do dni i uroczystości*.

W niedzielnej Mszy św. w czasie sumy miało miejsce pokropienie wiernych wodą święconą. Podczas tego obrzędu przypominającego chrzest i jego skutki były wykonywane śpiewy²⁹. Można je podzielić na śpiewy w okresie od Uroczystości Trójcy Przenajświętszej aż do Wielkanocy i w czasie wielkanocnym. W diecezji warmińskiej w okresie zwykłym wykonywano śpiew *Asperges me Domino hyzopo*. Klatt w MJK, s. 77–78 podał dwie wersje melodyczne według rytu *krakowskiego i warmińskiego (X. biskupa Szembeka)* oraz rytu *rzymskiego w innych diecezjach rozpowszechnionego*. Tekst łaciński podawały Z. II, s. 9, Z. III, s. 296, Z. IV, s. 245, Z. V, s. 158, Z. VI, s. 158 i KKB, s. 13. Obok łacińskiego tekstu polskie tłumaczenie *Pokropisz mię Panie hyzopem* było w Z. III–VI i KKB. Na czas pokropienia w Z. II, s. 9 proponowano pieśń *Powstańcie z grzechów, czyńcie poprawę* (3 zw.), a w Z. III, s. 297 *Hizopem pokropisz mnie Panie* (2 zw.).

W czasie wielkanocnym śpiewano po łacinie *Vidi aquam*. Zharmonizowaną melodię *według chóralu warmińskiego* podał Klatt w MJK, s. 79. Tekst łaciński i polskie tłumaczenie *Widziałem wodę* zawierały: Z. III, s. 297, Z. IV, s. 247, Z. V, s. 159 i KKB, s. 4. Z. II, s. 10 miał tylko słowa łacińskie. Oprócz tej popularnej antyfony znany był w Z. II–IV śpiew *Z kościoła prawego boku*. W Z. II, s. 11 podano na pokropienie jeszcze dwie wersje (3 i 2 zw.) pieśni *Do świątyni wstępujemy*.

III. NIESZPORY

W śpiewnikach warmińskich było znanych 13 wersji nieszporów polskich. Wszystkie dadzą się ogólnie zakwalifikować do trzech głównych grup. Podstawą

²⁹ T. S i n k a, Zarys liturgiki, Gościkowo – Paradyż 1985, s. 151.

podziału jest ilość psalmów w tym nabożeństwie. I tak wyróżniamy nieszpory z jednym psalmem, nieszpory z trzema psalmami i z pięcioma³⁰.

Na Warmii nieszpory miały stały porządek. Rozpoczynały się wezwaniem w języku łacińskim *Deus in adiutorium meum intende* lub polskim *Boże ku wspomózeniu memu wejrzyj*. Ten początek był wspólny dla wszystkich nieszporów w śpiewnikach warmińskich (Z. II–VI i KKB). Jedynie MJK podaje melodię tylko do słów łacińskich. Następnie były śpiewane psalmy, hymn, *Magnificat*, antyfony maryjna. Po nieszporach śpiewano *Anioł Pański*, do którego MJK podaje dwie możliwe melodie. Drugą Klatt zapożyczył z niemieckiego śpiewnika podając wzmiankę *melodja, podług Ermländisches Choralbuch*. Po nieszporach śpiewano także pieśni przygodne do Opatrzności Bożej, do Najświętszej Maryi Panny i Świętych Pańskich³¹.

Nieszpory z jednym psalmem zachowały się tylko w Z. II. Śpiewnik ten podaje trzy wersje.

Nieszpory pierwsze miały następujący przebieg. Po rozpoczynającym dialogu celebransa z wiernym następował Ps. 109. *Panu mojemu rzekł Pan Bóg odwieczny*. Następnie śpiewano popularny hymn *Już słońce schodzi ogniście* (3 zw.)³². *Magnificat Wielbij duszo moja Pana* w wersji 10-zwrotkowej. Na zakończenie wykonywano jedną okresową antyfonę maryjną. Z. II podawał 4 antyfony po łacinie: *Salve Regina, Alma Redemptoris Mater, Ave Regina caelorum* i *Regina coeli* oraz 3 antyfony w języku polskim *Witaj Królowa! Matko litości* (3 zw.), *Witaj Królowa! Matko miłosierdzia* i *Królowa niebieska! Wesel się Marya*.

Na drugie nieszpory składał się psalm *Pan nasz jest Bóg wszechmogący*, 3 zwrotki hymnu *Panie, Ty jesteś jak byleś* i w miejsce *Magnificat* pieśń *Dzięki, Ojczy Tobie wieczne* (4 zw.).

Nieszpory trzecie (na Boże Narodzenie) miały psalm *Noc nadeszła pożądana*. Hymn i kantyk mogły być zastąpione odpowiednimi pieśniami. Zarówno nieszpory drugie, jak i trzecie w Z. II miały odsyłacz do melodii w śpiewniku Behrendta T. II nr 47 i 48. Zakończenie obu nieszporów było podobne do pierwszych.

Nieszpory z trzema psalmami, stanowiły najliczniejszą grupę w śpiewnikach warmińskich. Nawet nieszpory pierwotne z pięcioma psalmami zmniejszono do trzech.

Znane były dwie wersje nieszporów po starej Warmii³³. Prawdopodobnie były odprawiane w niedzielne popołudnie, szczególnie tam, gdzie było daleko do kościoła³⁴.

³⁰ Do takiego podziału upoważnia nas ówczesna praktyka. Powszechnie skracano nieszpory, co było nadużyciem liturgicznym. Zob. Z. Wit, *Śpiew w liturgii na ziemiach polskich w XIX w.*, w: *Studia z dziejów liturgii w Polsce*, jw., s. 241.

³¹ I. Krause, *Regionalność melodii polskich pieśni religijnych na Warmii w I poł. XIX wieku*, Lublin 1973 (mpps pracy mgr. KUL.), s. 35.

³² Wszystkie śpiewniki warmińskie mają taki sam *incipit* hymnu. Wprawdzie Z. III, s. 336 podaje *incipit*: *Już słońce wschodzi lecz* przez autora śpiewnika traktowane to było jako błąd. We wskazówkach dla organistów pod numerem 5 napisał: „Przy nieszporach śpiewany bywa w polskich kościołach hymn, ale zwykle ten sam: *Już słońce schodzi ogniście!* (popraw strona 336 „schodzi” zamiast „wschodzi”) a czasem nawet przed kapitu — (*capitulum*)”. Zob. Z. III, s. V.

³³ Takiej nazwy używają warmińskie śpiewniki: Z. II, Z. III.

³⁴ Z. Wit, jw., s. 263; Hipotezę tę potwierdza układ Z. III. W zbiorze tym podano psalmy do

W skład nieszpórów pierwszych po starej Warmii wchodziły następujące psalmy: o wielkości Pana Boga: *Pójdźcież wszyscy! Boga chętnie wychwalajmy*, o wieczności Pana Boga: *Przedwieczny! nasz rozum Ciebie nie obejmie* i o nieodmienności Pana Boga: *Tu na tym świecie nie masz nic stałego*. Tę wersję zawierały Z. II, s. 42, Z. IV, s. 285, Z. V i Z. VI, s. 183, KKB, s. 122. MJK podawał opracowanie organowe (s. 112).

Te same psalmy, lecz w innym przekładzie proponował Z. III s. 446 *Chrześcijaninie, pójdźcie wesolo śpiewajmy, O wieczny Boże, rozum mój zatapia się w Tobie cały i Na świecie nie masz nic trwałego*.

Drugie nieszpory po starej Warmii miały pierwszy psalm, o sprawiedliwości Pana Boga: *Boże! Ty nagradzasz, karzesz sprawiedliwy* i następne dwa, o prawdziwości i rzetelności Pana Boga: *W Bogu mieć mogę pewną nadzieję* oraz o wszechwiedomości Pana Boga: *Przed Tobą wszystko jest jawne*. Podobnie jak nieszpory I po starej Warmii tak nieszpory II znajdują się w śpiewnikach Z. II, s. 46, Z. IV, s. 289, Z. V, s. 186, Z. VI, s. 186, KKB, s. 134 oraz MJK, s. 114³⁵.

Inne tłumaczenie III nieszpórów po starej Warmii podawał Z. III s. 448: *Karzesz, nagradzasz, boś Pan sprawiedliwy, W Tobie ufam, boś Bóg wierny, Przed okiem Twym odkryty świat*.

W miejsce hymnu O Trójcy Przenajświętszej *Już słońce schodzi ogniście* można było śpiewać inny hymn kościelny stosownie do czasu roku kościelnego albo uroczystości maryjnych lub świętych.

Magnificat był ten sam, jak w poprzednich nieszpórach *Wielbij duszo moja Pana*. Z. V, Z. VI (s. 200) i MJK, s. 117 proponowały obok tej drugą wersję *Wielbi dusza moja Pana i rozradował się duch mój*.

Nieszpory na uroczystości Pana Jezusa, szczególnie na oktawę Bożego Ciała były drukowane w Z. III, s. 342, Z. V i Z. VI, s. 190. Miały trzy psalmy: Ps. 83: *Jakże są wdzięczne przybytki Twe Panie*, Ps. 22: *Mam wszystko, bo mój pasterz mię pasie*, Ps. 148: *Mieszkańcy nieba! wychwalajcie Pana*. Klatt w swoim opracowaniu zamieścił notkę (MJK, s. 115), w której proponuje aby Ps. 83 śpiewać na melodię psalmu drugiego z nieszpórów i *Serce moje całe wzruszę* (s. 112), Ps. 22 na melodię psalmu pierwszego z nieszpórów III *Boże Ty nagradzasz, karzesz Sprawiedliwy* (s. 114), a do Ps. 148 dał osobną melodię z harmonizacją (*tonus peregrinus*).

Trzecią grupę stanowią nieszpory, które zawierały pięć psalmów. Pochodziły one z tłumaczenia łacińskich nieszpórów niedzielnych lub świątecznych, stąd zestaw psalmów był zgodny z przepisami liturgicznymi³⁶.

Pierwsze nieszpory niedzielne w Z. III zostały przedrukowane ze zbioru ks. Mazurowskiego³⁷. Z. III, s. 331–339 podawał Ps. 109: *Panu mojemu rzekł Pan Bóg odwieczny*, Ps. 110: *Serce moje całe wzruszone*, Ps. 111: *Szczęśliwy, kto się Boga lęka*, Ps. 112: *Śludzy Boga połączeni i świętą wiarą spojeni* oraz Ps. 116: *Ludzie wszyscy z narodami, którego dobroć nad wami*.

nieszpórów po starej Warmii na końcu śpiewnika. Oddzielono je od Nieszpórów niedzielnych a zamieszczono w tym samym dziale szóstym, gdzie są pieśni przygodne. Zob. Z. III, s. 446–454.

³⁵ Z. Wit, Nieszpory polskie, RTK XXXIV:1987 nr 7, s. 352.

³⁶ Tamże, s. 349–350.

³⁷ Melodye, jw., s. 62–65.

W następnych wydaniach warmińskich nieszpory te ograniczono do trzech psalmów: 109, 110 i 111. Pozostał *Magnificat*, *Wielbij, duszo moja Pana, któraś od Niego wybrana* oraz te same zasady dotyczące hymnu i antyfony maryjnej. Zdaje się, że ta wersja nieszporów niedzielnych złożona z trzech psalmów była określana nazwą nieszporów gietrzwałdzkich³⁸. Zawierały je w swoim repertuarze Z. IV, s. 122, Z. V i Z. VI, s. 279 oraz KKB, s. 122. Klatt podał do tej wersji swoje organowe opracowanie (MJK, s. 122).

Pod nazwą Nieszpory II Z. III na s. 339–342 podaje te same nieszpory niedzielne tylko w innym tłumaczeniu. Podobnie jak poprzednie i te również pochodzą ze zbioru pelplińskiego (s. 67–71)³⁹. Psalmy rozpoczynały się od słów *Rzekł Pan Panu memu: siedź po prawicy mojej; Będęc wyznawał, Panie, wszystkim sercem mojem; Błogosławiony mąż, który się boi Pana; Chwalcie dzieci Pana: chwalcie Imię Pańskie; Chwalcie Pana wszyscy poganie, chwalcie Go wszyscy narodowie*. Hymn był ten sam co w nieszporach pierwszych, a *Magnificat*, *Wielbi dusza moja Pana i rozradował się duch mój*. Antyfony maryjne były wspólne wszystkim nieszporom. Ta wersja pelplińska nie przyjęła się na Warmii i w następnych śpiewnikach jej nie drukowano.

Osobnego omówienia wymagają nieszpory określone przez s. I. Krause, jako starowarmińskie⁴⁰. Rozpoczynają się odmiennym wstępem niż pozostałe nieszpory: *Boże, pomóż mi się modlić, pomóż mi święte Imię Twoje chwalić i wielbić. Chwała bądź Bogu Ojcu Przedwiecznemu, również Synowi i Duchowi Świętemu. Jak była na początku bez początku, teraz jest i będzie zawsze bez szczytku!* KKB, s. 138–145 podaje pięć psalmów: o Stworzycielu i Stworzeniu: *Wychwalaj duszo Twórcę twójego, bo wszystkie dzieła Jego są dobre*, o Odkupicielu i Odkupieniu: *Tak Bóg umiłował świat*, o Poświęcicielu i Poświęceniu: *Nie dosyć iż Bóg człeka stworzył*, o Bogu Sędziu Sprawiedliwym: *Bóg Ojciec dał Synowi swojemu Jezusowi Chrystusowi*, o chwaleniu Pana Boga: *Chwalcie Boga wszystkie stworzenia w niebie*. Nieszpory te posiadają też swój hymn, w którym zawierają się wyznania Wiary, Nadziei i Miłości Boskiej, „*Wierzę w Boga jedynego, bo jest prawda najwyższa*” (5 zw.)⁴¹.

Te same nieszpory w Z. V i Z. VI zostały ograniczone tylko do trzech psalmów: *Wychwalaj duszo Twórcę twójego, Tak Bóg umiłował świat* i *Nie dosyć, iż Bóg człeka stworzył*. Hymn *Wierzę w Boga jedynego* został zastąpiony przez *Już słońce schodzi ogniste*, natomiast na uroczystości Najświętszej Maryi Panny proponuje się hymn *Witaj gwiazdo morza, Matko niepojęta* (s. 198).

J. Klatt podał osobną melodie do wstępu nieszporów starowarmińskich i do hymnu maryjnego (MJK, s. 116). Natomiast psalmy każde śpiewać na melodie psalmów z nieszporów pierwszych (s. 112).

³⁸ I. Krause, jw., s. 32–33; Por. W. Barczowski, jw., s. 58.

³⁹ Nieszpory te miał również śpiewnik ks. Mioduszewskiego. Zob. Śpiewnik kościelny czyli pieśni nabożne z melodyjami w Kościele katolickim używane a dla wygody kościołów parafialnych przez X. Michała Marcina Mioduszewskiego Zgromadzenia XX. Misjonarzy zebrane. Kraków 1838, s. 336–342.

⁴⁰ I. Krause, jw., s. 33; Nieszpory te weszły do repertuaru śpiewników warmińskich prawdopodobnie za sprawą ks. W. Barczewskiego. Na pewno były mu znane, bo pisze o nich w swojej książce „Kiermasz na Warmii”, oraz umieścił je w KKB i w Z. V, których był redaktorem.

⁴¹ W. Barczowski, jw., s. 55–56; Autor wymienia jeszcze *Magnificat* „*Wielbi dusza moja Pana*” i Antyfonę „*Witaj Królowa*”.

Polska wersja nieszporów na uroczystości Najświętszej Maryi Panny miała pięć psalmów. Po inwokacji rozpoczynającej nabożeństwo w podobny sposób jak nieszpory niedzielne była notka mówiąca zgodnie z przepisami liturgicznymi, że dwa pierwsze psalmy należy wziąć z zestawu niedzielnego, mianowicie Ps. 109: *Panu mojemu rzekł Pan Bóg odwieczny* i Ps. 112: *Sluży Boga połączeni*. Potem następowały Ps. 121: *Ucieszyła mnie wieść pożądana*, Ps. 126: *Jeżeli domu sam Pan nie zbuduje* i Ps. 147: *Jerozolimol! chwal Pana nad Pany*. Jako hymn śpiewano *Witaj gwiazdo morza, Matko niepojęta. Magnificat* i antyfony maryjne były te same jak w nieszporach niedzielnych. Wersję złożoną z pięciu psalmów podawał tylko Z. III (s. 345–347). Z. V i Z. VI (s. 192–194) zawierały tylko trzy psalmy 109, 112 i 121, a MJK (s. 115) ma tylko notki mówiące, na jakie melodie należy te psalmy wykonywać.

Najbogatszy repertuar hymnów nieszpornych podał Z. III, s. 347–356, zapożyczając je ze śpiewnika Kellera⁴². Część z nich mogła być śpiewana na melodię *Już słońce schodzi ogniste*. Zmieniały się tylko słowa i różna była ilość zwrotek. Były to następujące hymny: na Niedziele Adwentowe: *Stwórco wieczny gwiazd świecących* (6 zw.), na Boże Narodzenie: *Jezu nasze odkupienie* (7 zw.), na Uroczystość Trzech Króli: *Króla Boga w twym narodzie* (5 zw.), na Niedziele Męki Pańskiej i Uroczystość św. Krzyża: *Choraągiew się Króla zbliża* (7 zw.), na Niedziele po Wielkanocy: *Przy uczcie Baranka w nową* (8 zw.), na Wniebowstąpienie: *Dawco życia i Zbawienie* (5 zw.), na Dzień Imienia Jezus: *Jezu, słodki upominku* (5 zw.), na Niedziele po Zielonych Świątkach: *Światła Twórcu wszechmogący* (5 zw.), na Dzień Wszystkich Świętych: *Zlituj się Chryste, nad tymi* (7 zw.), na Dzień świętych Apostołów: *Świat cały niech się weseli* (6 zw.), na Dzień jednego Męczennika: *Boże, wojsk Twoich obrona* (5 zw.), na Dzień świętej Panny: *Jezu Korona Panięńska* (5 zw.), na Dzień świętej Wdowy: *Mężnego serca i stała* (5 zw.).

Na inne melodie były następujące hymny: Na Dzień Św. Aniołów: *Chwalmy Aniołów, co dla nas wybrani* (4 zw.), na Dzień św. Józefa: *Ciebie, Józefie, orszak Niebianów* (6 zw.), na Dzień św. Jana Chrzciciela: *Rozwiąż już usta zmaczane grzechami* (5 zw.), na Dzień kilku Męczenników: *Świętych Męczenników zasługi szacowne* (6 zw.), na Dzień św. Wyznawcy: *Oto Wyznawca w niebie uwielbiony* (5 zw.), na poświęcenie Kościoła: *Miasto Jeruzalem święte* (5 zw.)⁴³.

Z. IV, s. 295–298 podawał już tylko pięć hymnów dodatkowych. Wszystkie daly się śpiewać na melodię hymnu *Już słońce schodzi ogniste*. Były to: *Stwórco wieczny gwiazd świecących* (6 zw.); *Jezu nasze Odkupienie* (7 zw.); *Wysłuchaj, Stwórco łaskawy* (5 zw.); *Przy uczcie Baranka w nową* (8 zw.); *Światła Twórcu wszechmogący* (5 zw.).

Wydaje się, że w praktyce hymny były mało stosowane, gdyż w następnych wydaniach śpiewników warmińskich zaniechano ich druku.

Nieszpory w różnych śpiewnikach miały zmieniające się antyfony maryjne. Aby lepiej zobrazować podajemy wykaz antyfon. Litera „p” oznacza, że dana antyfona była umieszczana przy pogrzebie dorosłych, a nie przy nieszporach.

⁴² Zbiór pieśni nabożnych katolickich dla użytku kościelnego i domowego. Pelpin 1871.

⁴³ Ks. Szadowski we Wskazówkach dla organistów proponuje dobierać melodie do hymnów ze śpiewnika ks. Mazurowskiego, s. 73–81; zob. Z. III, s. V.

W języku łacińskim były znane cztery antyfony:

Antyfony maryjne	Z. II 1866	Z. III 1885	Z. IV 1900	Z. V 1914	Z. VI 1922	MJK 1924
<i>Salve Regina, mater misericordiae</i>	+	–	+ p	+ p	+ p	+ p
<i>Alma Redemptoris Mater</i>	+	+	+	–	–	–
<i>Ave Regina caelorum</i>	+	+	+	–	–	–
<i>Regina caeli lactare, alleluja</i>	+	+	+	+	+	+

KKB w repertuarze nie posiadał antyfon maryjnych w języku łacińskim.

W języku polskim znanych było 7 antyfon, które były tłumaczeniem antyfon łacińskich:

Antyfony maryjne	Z. II 1866	Z. III 1885	Z. IV 1900	Z. V 1914	Z. VI 1922	MJK 1924	KKB 1898
<i>Witaj Królowa! Matko litości</i>	3	3	3	3	3	+	3
<i>Witaj Królowa! Matko miłosierdzia</i>	+	–	+	+ p	+ p	+ p	+
<i>Witaj Królowa nieba i Matko litości</i>	–	–	+	+ p	+ p	+ p	+
<i>Święta Matko Zbawiciela</i>	–	2	2	2	2	+	2
<i>Witaj Królowa Niebianów</i>	–	+	–	+	+	+	–
<i>Królowa niebieska, wesel się Maryja</i>	+	+	+	+	+	+	–
<i>Królowa w niebieskim raju</i>	–	–	+	+	+	+	–

Najbardziej znaną była *Witaj Królowa! Matko litości* (3 zw.), która była polską wersją łacińskiej antyfony *Salve Regina*. W Z. II dodano jeszcze w osobnym dziale *Psalmu Dawidowe* (s. 246–251)⁴⁴. Poprzedzone były łacińskim tytułem: *Psalm VI: (Domine non in furore tuo) Czasu gniewu i czasu twej zapalczywości, Ps. XLI: (Quemadmodum desiderat) Jako na puszczy prędkimi psy szczwana, Ps. L: (Miserere mei Deus). Boże, w miłosierdziu twojem nieprzebrany!, Ps. XCIV: (Venite exultemus Domino) Pójdźmy z ochotą Panu chwałę dajmy, Ps. CXXVI: (Nisi Dominus aedificaverit) Jeśli sam Pan domu nie zbuduje, Ps. CVI: (Super flumina Babilonis) Siedząc po niskich brzegach babilońskiej wody, Psalm pokutny: (De profundis) Z głębi do ciebie wołałem Panie. Do Ps. 129 dodana jest notka, że inne tłumaczenie jest na s. 55 nr 41.*

W Z. III, s. 451–454 przedrukowano tylko cztery psalmy: Ps. VI, Ps. XLI, Ps. XCIV i Ps. CVI. W następnych wydaniach Zbioru pieśni nabożnych zaniechano tych psalmów.

⁴⁴ Z. Wit, *Śpiew w liturgii na ziemiach polskich w XIX w.*, jw., s. 263.

Nie ustalone jest, czy powyższe psalmy były śpiewane w kościele. Prawdopodobnie przeznaczone były do śpiewu w domu. Przemawia za tym stopniowy ich zanik właśnie w czasie, gdy dążono do wiązania pieśni kościelnych z potrzebami liturgicznymi⁴⁵.

IV. GODZINKI

Godzinki to wotywno nabożeństwo zbudowane na wzór oficjum kościelnego ku czci boskich osób, ich przymiotów i tajemnic oraz Najświętszej Maryi Panny i świętych⁴⁶. W omawianych przez nas śpiewnikach były drukowane tylko Godzinki o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny i Godzinki o św. Józefie.

Wszystkie wydania Zbioru pieśni nabożnych i MJK miały w swoim repertuarze Godzinki o Niepokalanym Poczęciu NMP, natomiast nie drukowano ich w OŚH i KKB. Godzinki w śpiewnikach umieszczano w różnych miejscach: w Z. II, s. 287–292 są na końcu działu pieśni maryjnych, w Z. III s. 193–199 w środku działu przed Litanią loretańską, a w Z. IV, s. 144–150 rozpoczynają pieśni maryjne. W Z. V i Z. VI godzinki zostały przeniesione do drugiej części modlitewnika do Zbioru modlitw (Z. V m, s. 116–125, Z. VI m, s. 109–118). Schemat godzinek obejmował 7 części, podobnie jak w innych śpiewnikach polskich⁴⁷. Tekst nie różnił się zasadniczo w poszczególnych wydaniach⁴⁸. Treściowo godzinki ukazują godność NMP i Jej posługę, wykorzystują bogactwo symboli, figur i obrazów biblijnych, odwołują się do rzeczy i zdarzeń Starego Testamentu⁴⁹. Stąd były trudne w rozumieniu przez wiernych. W Z. V m, s. 120–125 i Z. VI m, s. 114–118 podobnie jak w *Szczeblach do nieba* umieszczono komentarz teologiczny, w którym w 22 punktach wyjaśniono przymioty NMP w kontekście Starego Testamentu⁵⁰.

J. Klatt twierdząc, że melodia pelplińska jest najbardziej rozpowszechnioną, umieścił ją w MJK, s. 139⁵¹.

W diecezji warmińskiej propagatorem Godzinek o św. Józefie był ks. Barezewski. Wydał je drukiem w 1891 r. i zamieścił w KKB, s. 149. Prawdopodobnie również za jego sprawą godzinki te weszły do repertuaru Z. V i Z. VI. Podobnie jak godzinki maryjne, tak i o św. Józefie zostały umieszczone w drugiej części śpiewnika w Zbiorze modlitw (Z. V m, s. 145–150, Z. VI m, s. 138). Godzinki zaczynały się antyfoną: *Jezus Maryja, Józef. Zawitaj Ozdobo Patryarchów*, następnie była inwokacja rozpoczynająca się od słów *Panie otwórz wargi moje*, hymn

⁴⁵ K. Mrowiec, jw., s. 48.

⁴⁶ J. Kopeć, Godzinki, EK T. V, Lublin 1989, s. 1238.

⁴⁷ *Szczeble do nieba*, T. II, s. 1504–1510.

⁴⁸ J. Kopeć, jw., k. 1240; W 1851 r. ks. J. Krupinski dokonał rewizji tekstu.

⁴⁹ Tamże, k. 1241.

⁵⁰ Komentarz jednak jest inny; Por. *Szczeble do nieba* czyli zbiór pieśni z melodyjami w Kościele rzymsko-katolickim od najdawniejszych czasów używanych, uskuteczniony przez Teofila Klonowskiego, nauczyciela przy Królewskim Katolickim Nauczycielskim Seminarium w Poznaniu, T. I–II, Poznań 1867, s. 1510–1513.

⁵¹ Melodye, jw., s. 286.

Józefie z pokolenia Dawida wybrany (zawsze po 2 zw.), dialog, modlitwa i prośba za zmarłych na wzór Godzinek o Niepokalanym Poczęciu NMP. Całość składała się (podobnie jak w godzinkach maryjnych) z jutrzni, prymy, tereji, seksty, nony, niezpórów, komplety i ofiarowania godzinek. Opracowanie muzyczne officjum o św. Józefie Klatt zamieścił w MJK, s. 142. Ponadto w MJK, s. 143 na końcu godzinek było wezwanie śpiewane trzykrotnie *Józefie święty Patronie, prosim o twą przyczynę! Ach, módl się za nami, teraz i w śmierci godzinę*⁵².

V. GORZKIE ŻALE

Gorzkie żale to paraliturgiczne nabożeństwo pasyjne ułożone przez Wawrzyńca Benika (1674–1720), było znane w polskich parafiach południowej Warmii już na początku XIX w.⁵³ W II. połowie XIX w. i na początku XX cieszyło się dużą popularnością w diecezji warmińskiej⁵⁴. W swoim repertuarze miały je wszystkie omawiane przez nas śpiewniki, a więc OŚH, s. 36, Z. II, s. 163, Z. III, s. 69, Z. IV, s. 24, Z. V, s. 26, Z. VI, s. 26, KKB, s. 109. Budowa Gorzkich żali nie ulegała zmianie i była wzorowana na dawnej jutrzni brewiarzowej, *Invitatorium* w jutrzni odpowiadała *Pobudka Gorzkie żale przybywajcie*, trzem psalmom kolejne śpiewy, hymn *Żal dusze ściska*, Lament duszy zakończony inwokacją *Bądź pozdrowiony* i Rozmowa duszy z Matką Bolesną. Trzy części Gorzkich żali odpowiadały 3 nokturnom. Antyfony *Któryś dla (!) nas cierpiał rany* śpiewana trzykrotnie pełniła tę samą funkcję co *Te Deum* w jutrzni⁵⁵. W diecezji warmińskiej śpiewano Gorzkie żale według dwóch wersji, które były w MJK, s. 14–15⁵⁶. Pierwsza melodia była zapożyczona z *Melodyj* Mazurowskiego i tylko w drobnych szczegółach się różniła, druga pochodziła z niemieckiego śpiewnika *Orgelbuch* i była przeznaczona dla parafii, gdzie śpiewano nabożeństwo w obu językach⁵⁷.

VI. DROGA KRZYŻOWA

W liturgii całego Wielkiego Postu dominują kolejno trzy tematy: pokuta, chrzest i Męka Pańska. W pobożności ludowej temat pasyjny wysunął się na pierwsze miejsce i objął cały okres Wielkiego Postu. Przejawem tego są nabożeństwa pasyjne: Gorzkie żale i Droga Krzyżowa⁵⁸. Począwszy od XVII w. głównymi

⁵² Klatt pod tym wezwaniem dał uwagę: „Zamiast słów „Józefie święty” można włączyć imię tego św. Patrona lub Patronki, w braku stosownej pieśni”. MJK, s. 143.

⁵³ M. Ołap, *Religijna kultura muzyczna na Warmii w latach 1466–1772*, Lublin 1989 (mps pracy doktorskiej KUL), s. 141.

⁵⁴ I. Krause, jw., s. 34.

⁵⁵ M. Bańbuła, B. Bartkowski, *Gorzkie żale*, EK T. V, Lublin 1989, k. 1309–1311.

⁵⁶ Szczegółową charakterystykę *Melodyj* Mazurowskiego dał J. Sienkiewicz. Odrębne cechy melodii Gorzkich żali w regionie olsztyńskim oparł na ludowych przekazach: Zob. J. Sienkiewicz, *Śpiewnikowe melodie Gorzkich żali i ich ludowa recepcja w polskiej kulturze religijno-muzycznej*, Lublin 1987, s. 89–296 (mps pracy doktorskiej KUL).

⁵⁷ *Orgelbegleitung zu dem katholischen Gesangbuche für das Bisthum Ermland von Franz Commer*. Neu bearbeitet von Paul Buhl, Braunsberg 1909, s. 119; Przy numerach śpiewów jest notatka: „von Fürstbischof Joseph v. Hohenzollern eingeführt”.

propagatorami Drogi Krzyżowej byli franciszkanie, którzy uzyskali od Stolicy Apostolskiej prawo poświęcania w kościołach stacji Drogi Krzyżowej obdarowanych odpustami⁵⁹. Ponadto w diecezji warmińskiej w Glotowie w latach 1878–1894 powstała kalwaria z 14. stacjami Męki Pańskiej. Ilość tekstów Drogi Krzyżowej w Polsce w XIX i XX wieku była bardzo duża. Wydawano je w różnych modlitewnikach i książeczkach⁶⁰. Kontrastuje z tym uboga oprawa muzyczna tegoż nabożeństwa. W omawianych przez nas drukach była tylko jedna pieśń na Drogę Krzyżową *Boska dobroci uderz w serce*. W swoim repertuarze miały ją: Z. II, s. 144, Z. III, s. 76, Z. IV, s. 32, Z. Vm, s. 73, Z. VI, s. 73. Pieśń rozpoczynała rozważania Męki Pańskiej (2 zw.), następnie wzbudzano Akt skruchy i kolejne stacje Drogi Krzyżowej poprzedzały 2 zwrotki pieśni nawiązujące do ich treści. Zakończenie nabożeństwa stanowiła 1 zwrotka, w której jeszcze raz wzywano grzesznika do żalu za grzechy i prośby do Boga o zmiłowanie. W Z. II cała pieśń liczyła 30 zwrotek, natomiast Z. III, Z. IV i Z. V było ich 31. W Z. VI pieśń została ograniczona do 16 zwrotek⁶¹.

J. Klatt w swoim opracowaniu organowym umieścił dwie melodie do pieśni *Boska dobroci uderz w serce moje*: pierwsza (MJK, s. 138) pochodzi z *Melodyi Mazurowskiego* nr 184, s. 120 i jest spokrewniona z melodią pieśni *Cześć winną Tobie, Stróżu mój Aniele*, druga zaś melodia warmińska (MJK, s. 139) stanowi odległy wariant⁶².

Oprócz pieśni w czasie Drogi Krzyżowej śpiewano na początku każdej stacji wiersz i responsorium *V: Wielbimy Cię, Panie i błogostawimy Tobie. R: żeś przez święty krzyż Twój świat odkupić raczył* oraz po rozważeniu i po modlitwie na końcu stacji *V: Jezu Chryste ukrzyżowany. R: Zmiłuj się nad nami*.

Prawdopodobnie w kościołach diecezji warmińskiej, tak jak w całej Polsce śpiewano aklamację *Któryś za nas cierpiał rany*, chociaż o tym nie ma wzmianek w omawianych przez nas śpiewnikach⁶³.

VII. KORONKI

W południowej Warmii w XVIII w. w kościołach śpiewano w każdą niedzielę różaniec po polsku (przynajmniej *Wierzę w Boga, Ojciec nasz* i *Zdrowaś Maryjo*)⁶⁴. Ta praktyka utrzymała się jeszcze w wielu parafiach w XIX i XX wieku. Modlitwa różańcowa składała się z dwóch niezbędnych składników: odmawiania 150 *Zdrowaś Maryjo* wraz z wplecionymi 15 *Ojciec nasz* i tyłomaż *Chwała Ojcu* oraz rozmyślania lub pobożnego rozważania tajemnic odkupienia⁶⁵. Przy śpiewanym

⁵⁸ T. S i n k a, jw., s. 108–109.

⁵⁹ J. K o p e ć, Dzieje nabożeństwa Drogi Krzyżowej, w: Droga Krzyżowa. Dzieje nabożeństwa i antologia współczesnych tekstów, opr. J. K o p e ć, Poznań 1985, s. 77.

⁶⁰ Tamże, s. 69.

⁶¹ Nabożeństwo łączono z kazaniem pasyjnym, stąd tendencja do skracania śpiewu; Zob. R. R a k, Śpiewy w czasie Drogi Krzyżowej, w: Droga Krzyżowa, jw., s. 439–443.

⁶² Tamże, s. 440.

⁶³ Tamże, s. 442.

⁶⁴ M. O t a p, jw., s. 177.

różańcu do Matki Boskiej pomocą do rozważań była pieśń zaczynająca się od słów *Nawiedza z nieba Gabryel Maryją*. Liczyła 15 zwrotek odpowiednio do każdej tajemnicy. Różaniec w swoim repertuarze miały w drugiej części w Zbiorze modlitw Z. Vm, s. 129–145 i Z. VI, s. 122–138. Struktura różańca w śpiewnikach była jednakowa. Rozpoczynał się modlitwą przygotowawczą, następnie czyniono znak krzyża i odmawiano *Wierzę w Boga, Ojczy nasz, 3 Zdrowaś Maryja* z dopowiedzeniami (*Jezus: 1. Pomnażaj wiarę moją, 2. Utwierdź nadzieję moją, 3. Zapalaj miłość moją*), *Chwała Ojcu*. Część pierwszą radosną odprawiano od Adwentu do Siedemdziesiątnicy, drugą bolesną (żałosną) od Siedemdziesiątnicy do Wielkanocy i trzecią chwalebna od Wielkanocy do Adwentu. Każda tajemnica miała podane dopowiedzenie do drugiej części *Zdrowaś Maryja*. Na jedną tajemnicę różańca składały się kolejno: 1 zwrotka pieśni, 1 *Ojczy nasz*, 10 *Zdrowaś Maryja*, *Chwała Ojcu* (w przypadku, kiedy różaniec odprawiano za zmarłych — *Wieczny odpoczynek*), Antyfony, dialog przewodniczącego ze wszystkimi i modlitwa końcowa, do każdej tajemnicy były inne, korespondujące z rozważaną treścią. Po każdej części różańca przewidziana była Litania do Matki Boskiej.

Trudno stwierdzić, które części różańca śpiewano, a które recytowano. W MJK, s. 124 była podana tylko melodia do pieśni *Nawiedza z nieba Gabryel Maryją*. Rozważania tajemnic bolesnych można było śpiewać na melodię pieśni wielkopostnej *Rozmyślajmy dziś wierni chrześcijanie*.

Przy odmawianiu różańca śpiewano też inną pieśń *Róża Maryja! piękność Maryja!* Zbudowana była z 15 zwrotek, z których każda nawiązywała do kolejnej tajemnicy różańcowej. Pieśń tę drukowano w Z. III, s. 191, Z. IV, s. 169, Z. V, s. 113, Z. VI, s. 113. Opracowanie muzyczne znajduje się w MJK, s. 58.

Pozostałe pieśni do Matki Boskiej Różańcowej w śpiewnikach warmińskich, np. *Witaj nieba i nad feba, Matko Różańca świętego* były śpiewane przed lub po różańcu lecz nie zawierały rozważań tajemnic.

Drugą koronką znaną na Warmii była Koronka o Przemienieniu Pańskim *Jezus! jako się przemienił*. Składa się z 5 części. Na jaką melodię śpiewano trudno stwierdzić, gdyż podawały ją Z. II, s. 81 i Z. III, s. 168, które nie zawierały zapisu nutowego, ani nie podawały żadnych odsyłaczy.

Bp J. Obłak informuje, że w XIX w. w diecezji warmińskiej śpiewano po polsku koronkę do Imienia Jezus⁶⁶. W omawianych przez nas śpiewnikach tej koronki nie ma.

VIII. LITANIE

Litanie są anonimowymi dziełami, które powstawały i krystalizowały się przez stulecia. Szczególnie dużo litanii powstało od początku XVII wieku. Stolica Apostolska wiele z nich zatwierdziła i włączyła do liturgii⁶⁷.

We wszystkich śpiewnikach warmińskich razem wydrukowano 10 litanii: do

⁶⁵ R. Scherschel, *Różaniec modlitwa Jezusowa Zachodu*, Poznań 1989, s. 98.

⁶⁶ J. Obłak, *Sprawa polska ludności katolickiej na terenie diecezji warmińskiej w latach 1870–1914*, *Nasza Przyszłość* XVIII:1963, s. 107.

⁶⁷ J. Kutnik, *Litania loretańska*, Kraków 1983, s. 11–20.

Trójcy Przenajświętszej, o Najświętszym Sakramencie, o Najśladszym Imieniu Jezus, o Najświętszym Sercu Pana Jezusa, o Męce Pańskiej, do Ducha Świętego, o Najświętszej Maryi Pannie (loretańska), o św. Józefie, o Wszystkich Świętych, za zmarłych.

Podczas czterdziestogodzinnego nabożeństwa, godziny adoracji Najświętszego Sakramentu i nieszpórów mogła być śpiewana Litania do Najświętszego Sakramentu⁶⁸. Podawały ją Z. IV, s. 387, Z. Vm, s. 61 i Z. VIIm, s. 61. Również podczas tych nabożeństw można było odmawiać Litanie o Najśladszym Imieniu Jezus. Śpiewano ją także w dni krzyżowe i uroczystość św. Marka podczas procesji w drodze powrotnej do kościoła⁶⁹. W I połowie XIX w. (przypuszczalnie później też) w parafiach warmińskich praktykowany był zwyczaj śpiewania tej litanii po mszy niedzielnej⁷⁰. Tekst Litanii o Najśladszym Imieniu Jezus drukowano w Z. II, s. 68, Z. IV, s. 390, Z. Vm, s. 63, Z. VIIm, s. 64.

Litania do Trójcy Przenajświętszej traktowana też jako Litania do Boskiej Opatrzności mogła być wykorzystana w czasie nieszpórów w miejsce psalmów. Zdaje się jednak, że była to praktyka wcześniejsza, dopóki nie utrwalił się zwyczaj śpiewania psalmów⁷¹. Przemawia za tym fakt, że litanię tę drukowano w Z. II, s. 63, później zaniechano i dopiero w Z. V i Z. VI umieszczono w części drugiej w modlitewniku (Z. Vm, s. 104, Z. VIIm, s. 97).

Starszy od Gorkich załi typ nabożeństwa wielkopostnego składał się z odśpiewania przed Najświętszym Sakramentem Litanii o Męce Pańskiej i pieśni pokutnych⁷². Ten zwyczaj nabożeństwa prawdopodobnie był znany na Warmii, gdyż Litanię o Męce Pańskiej drukowano nieprzerwanie we wszystkich wydaniach Zbioru pieśni nabożnych (Z. II, s. 65, Z. III, s. 93, Z. IV, s. 91, Z. VIIm, s. 84). Po litanii szczególnie w piątki śpiewano pieśń *Ciemności wielkie na świecie się stały* (3 zw.)⁷³.

W ramach nabożeństwa czerwcowego wykonywano Litanię o Sercu Pana Jezusa. Tekst litanii zawierały Z. IV, s. 393, Z. Vm, s. 71 i Z. VIIm, s. 71.

Podczas nowenny do Ducha Świętego każdego dnia śpiewano hymn *Przybądź Duchu Stworzycielu*, potem była modlitwa i Litania do Ducha Świętego. Porządek nowenny podawany był w śpiewnikach. Tekst litanii podawały Z. IV, s. 401, Z. Vm, s. 100, Z. VIIm, s. 93.

Jedną z najczęściej śpiewanych na Warmii była Litania do Najświętszej Maryi Panny (Loretańska). Wykonywano ją w ramach nabożeństw majowego i październikowego. Mogła być śpiewana w sobotę zamiast nieszpórów, w dni krzyżowe i w procesji ze zmarłym na cmentarz (gdzie było daleko do kościoła)⁷⁴. Tekst litanii podawały Z. II, s. 71, Z. III, s. 199, Z. IV, s. 151, Z. Vm, s. 126, Z. VIIm, s. 119. W żadnym ze śpiewników warmińskich w Litanii Loretańskiej nie ma wezwania

⁶⁸ Taki sposób zastosowania podano w Z. VIIm, s. 58.

⁶⁹ Z. Wit, jw., s. 259.

⁷⁰ I. Krause, jw., s. 34.

⁷¹ Z. Wit, jw., s. 262.

⁷² Tamże, s. 265.

⁷³ Z. II, s. 67.

⁷⁴ J. Kutnik, jw., s. 242; Z. Wit, jw., s. 259, 262, 265, 266.

Królowo Polski. Mimo uwag ks. Połomskiego autor Z. II ks. Kręcki nie umieścił tego wezwania w litanii twierdząc, że nie jest ono powszechnie używane przez Polaków⁷⁵.

Po litanii śpiewano *Pod Twoją obronę*. Klatt w MJK, s. 140 zamieścił 2 melodie tej antyfony. Pierwsza jest ludowa, jak sam autor zaznaczył *skrócona, podług pelplińskiego chorału*, a druga według *Melodyi Mazurowskiego* (s. 284). Opracowanie muzyczne śpiewu *Pod Twoją obronę* w MJK, s. 141 zostało zaczerpnięte z *Melodyi Mazurowskiego* (s. 284–285).

Rozwijający się kult Świętego Józefa znalazł odzwierciedlenie w późniejszych śpiewnikach warmińskich. Litanie o św. Józefie drukowano w Z. Vm, s. 150 i Z. VIm, s. 143.

Litania do Wszystkich Świętych była często wykonywana: w niesporach, w dni krzyżowe i w różnego rodzaju modlitwach błagalnych⁷⁶. W suplikacjach nakazanych przez biskupów z różnej okazji (suszy, wielkich opadów, głodu, zarazy, wojny) po Mszy św. przed wystawionym Najśw. Sakramentem w puszcze, śpiewano litanie, psalmy i inne odpowiednie pieśni. Tak szerokie zastosowanie Litani do Wszystkich Świętych sprawiło, że tekst litanii drukowano we wszystkich wydaniach Zbioru pieśni nabożnych (Z. II, s. 73, Z. III, s. 115, Z. IV, s. 100, Z. Vm, s. 164 i Z. VIm, s. 157). W katalogu świętych w litanii w nawiasach umieszczono patronów czczonych lokalnie przez Polaków. Byli więc wymienieni święci: Wojciech, Stanisław, Wacław, Florian, Kazimierz, Jacek, Stanisław Kostka, Barbara, Małgorzata, Jadwiga, Elżbieta i Urszula z Towarzyszkami swymi. Melodia do litanii w MJK s. 144 została przejęta z *Melodyi Mazurowskiego*, s. 286.

Litanie za zmarłych podawały tylko Z. Vm, s. 179 i Z. VIm, s. 172. Brak tej litanii w innych śpiewnikach pozwala nam przypuszczać, że nie śpiewano jej powszechnie w warmińskich kościołach.

ZAKOŃCZENIE

Podsumowując repertuar pieśni mszalnych, niesporów i nabożeństw w drukowanych śpiewnikach dla diecezji warmińskiej należy stwierdzić dużą różnorodność.

Znano 16 pieśni mszalnych w języku polskim. Najbardziej popularnymi mszami były: *Kyrie, Ojciec łaskawy; Boże Sędzio sprawiedliwy; Do Ciebie, odwieczny Panie, miejmy mocne zaufanie; Z pokorą upadamy*.

Powszechnie była znana na Warmii praktyka śpiewania razem z kaznodzieją pieśni kazaniowych przed Ewangelią, po Ewangelii i po kazaniu. W ciągu blisko 60 lat repertuar ich ulegał zmianom. Najbardziej popularne w kościołach diecezji warmińskiej, to pieśni: *Wierzymy wszyscy w Boga Jedynego* (przed Ewangelią), *O Jezu słowa Twego słuchać serdecznie pragniemy* (po Ewangelii przed kazaniem) i *Boże Ojciec racz być z nami* (po kazaniu).

⁷⁵ J. Obłąk, Stosunek niemieckich władz kościelnych, jw., s. 131.

⁷⁶ Z. Wit, jw., s. 262–270.

W śpiewnikach warmińskich było znanych 13 wersji nieszpórów polskich. Wszystkie dadzą się ogólnie zakwalifikować do trzech głównych grup. Podstawą podziału jest ilość psalmów w tym nabożeństwie. I tak wyróżniamy nieszpory z jednym psalmem, nieszpory z trzema psalmami i z pięcioma. Na Warmii nieszpory miały stały porządek.

W życiu religijnym ważne miejsce odgrywały wszelkie nabożeństwa, które miały własną oprawę muzyczną. Do nich należały godzinki, Gorzkie żale, Droga krzyżowa, koronki (w tym różaniec), nabożeństwa, w których śpiewano litanie. W śpiewnikach warmińskich z różną częstotliwością były drukowane śpiewy do tych nabożeństw.

DIE AUS DEN JAHREN 1858–1924 STAMMENDEN UND IN DEN POLNISCHEN GESANGBÜCHERN GEDRUCKTE MESSLIEDER, VESPER UND ANDACHTEN FÜR DAS BISTUM ERMLAND

ZUSAMMENFASSUNG

Schon im 14. Jahrhundert gab es Lieder, die vor, nach oder während der Predigt, sehr oft zusammen mit dem Prediger, gesungen wurden. In der von blieb dieser Gebrauch im Ermland, uns behandelten Zeitperiode erhalten.

Die ermländischen Gesangbücher enthielten auch 16 Meßlieder, u. a. *Kyrie*, *Ojczy laskawy*, *Boże Sędzio sprawiedliwy*, *Do Ciebie*, *odwieczny Panie*, *Miejmy mocne zaufanie*, *Z pokorą upadamy*.

Außerdem sind in diesen Gesangbüchern 13 Vesperfassungen in polnischer Sprache zu finden. Innerhalb von fast 60 Jahren war das Repertoire steter Wandlung unterworfen.

Eine große Bedeutung hatten auch alle Andachten mit eigener Musikbearbeitung, z. B.: das Stundengebet (zu hl. Jungfrau Maria und zum hl. Joseph), die Passions- und Kreuzwegandacht, der Rosenkranz und andere Andachten in denen Litaneien (10 u. a. vom allerhl. Altarssakrament, vom lh. Herzen Jesu, Lauretanische Litanei, vom hl. Joseph, von allen Heiligen) gesungen wurden.